

Die spreekt door de profeten¹

Over de heilige Geest in Lukas-Handelingen

Marco Visser

Met Pinksteren is het altijd de evangelist Lukas die de schriftlezing mag doen. Dat is niet zo vanzelfsprekend als het lijkt. Want ook Johannes en Paulus bijvoorbeeld spreken toch uitgebreid en op hun heel eigen wijze van de heilige Geest. De vraag wat predikanten en leesroostermakers beweegt, blijft hier verder onbeantwoord, maar het is ook weer niet voor niets dat de kerk juist bij Lukas te rade gaat als het om de Geest gaat. Niet alleen omdat hij een meesterlijk verteller is en zijn bericht zeer tot de verbeelding spreekt, maar zeker ook omdat datgene wat hij vertelt zo fundamenteel is. Uitgaande van Handelingen 2 wil ik hier enkele aspecten van Lukas' spreken over de Geest voor het voetlicht brengen. Vier aspecten zijn het, die ik aan de hand van de teksten zal uitwerken: de heilige Geest als een gebeuren van spreken en horen, als vertolker van de Schriften, als kritische, richtende Geest en tenslotte als de Geest van Jezus Christus.

TAALGEBEUREN

En het geschiedde: plotseling, uit de hemel: een geruis
als van een gedreven heftige ademtocht;
het vervulde heel het huis waar zij gezeten waren.
En er lieten zich aan hen zien
tongen als van vuur, die zich verdeelden;
en het zette zich op een ieder van hen.
En allen werden vervuld met de heilige Geest
en begonnen te spreken met andere tongen
zoals de Geest hun te vertolken gaf.²
(Hand. 2: 2-4)

De Geest doet spreken. Dat wordt gelijk vanaf het begin duidelijk. Want het geluid uit de hemel klinkt als een *phoè*: niet zozeer een wind (daar heeft het Grieks het woord *anemos* voor) als wel een adem³. En als er bij die adem tongen gevoegd worden, blijkt al gauw dat het om een taalgebeuren gaat. De beelden waarmee de Geest hier beschreven wordt, zijn opvallend lijfelijk, 'mensvormig'⁴. De Geest krijgt gestalte als taalorgaan. Met iedere volgende zin wordt het gebeuren concreter: het begin is een ondefinieerbaar geruis⁵, dan klinkt er die adem en zijn er tongen te zien en tenslotte blijkt waar het om begonnen is, namelijk dat er gesproken wordt. De climax is het woord *apoftengomai*, 'vertolken' of 'luid uitspreken', dat we dadelijk nog een keer tegenkomen.

Nu komt de Geest hier wel uit de hemel vallen, maar niet in die zin dat het een geheel nieuw fenomeen is. In het Lukasevangelie komen we, ook daar met name in de eerste hoofdstukken, de heilige Geest al tegen. Het zijn Elisabeth en Zacharias van wie verteld wordt dat ze vervuld worden met de heilige Geest om vervolgens te roepen, te spreken (Lk. 1: 41-42) en te profeteren (1:67). Vooral de geschiedenis van Zacharias is in dit verband opmerkelijk. Hij kán namelijk helemaal niet spreken – tot het moment dat hij wordt vervuld met de heilige Geest. Dan begint hij te zingen. En ook op een ander moment speelt de Geest een beslissende rol, namelijk bij de aankondiging van de geboorte van de messias:

De engel antwoordde en zei tegen haar:
De heilige Geest zal over u komen
en de kracht van de Hoogste zal u overschaduwen.
Daarom ook zal het heilige dat verwekt wordt, Zoon van God geroepen worden.

(...) Want geen enkel woord van Godswege zal krachteloos zijn.
Maria zei:
Zie, de dienstmaagd van de Heer, mij geschiede naar uw woord.
(Lk. 2: 35-38)

Reeds hier is sprake van een uitstorting van de heilige Geest. En ook hier is de heilige Geest het gebeuren van het woord dat gesproken en gehoord wordt. De heilige Geest wordt de kracht (*dunamis*) van de Hoogste genoemd. Dat correspondeert vervolgens met het woord van Godswege dat niet krachteloos zal zijn (*ouk adunatèsei*). Maria's antwoord klinkt als een echo: 'mij geschiede naar uw woord'⁶.

De structuur van de heilige Geest als taalgebeuren komt dus zowel in de beginhoofdstukken van het Lukasevangelie als in Handelingen 2 naar voren. De verschillende teksten verwijzen naar elkaar⁷ en vullen elkaar aan. Meer dan dat we de berichten in het evangelie en in Handelingen historisch lezen als verschillende gebeurtenissen die na elkaar plaatsvinden, lijkt Lukas te willen dat we de verhalen naast elkaar leggen en inhoudelijk op elkaar betrekken⁸.

DIT IS WAT GEZEGD IS DOOR DE PROFEET

Het gaat om spreken en om horen. Dat zijn twee kanten van dezelfde zaak. Er geschiedt het wonder dat de leerlingen spreken, maar tegelijk het wonder dat de menigte hoort. Er staat overigens niet dat al die mensen nu zonder problemen met elkáár kunnen communiceren. Wat hier gebeurt, is niet eenvoudig de omkering van de spraakverwarring in Babel (Gen. 11). Nee, zónder opheffing van de veelvoud van taal en afkomst ontstaat er toch een gezamenlijk horen: 'een ieder voor zich hoorde *in zijn eigen taal* hen spreken' (Hand. 2:6)⁹. De 'verstaansgemeenschap' die hier door de heilige Geest ontstaat, is niet totalitair, zoals de eenheid van taal in Babel dat wel is. Het taalwonder dat hier gebeurt, staat niet op zichzelf, het gaat om datgene wat ter sprake komt. Er is kennelijk iets wat in alle talen gezegd en gehoord moet worden, een woord dat zijn eigen sprekers en hoorders schept. Kortom, het feit dat de heilige Geest een taalgebeuren is, is letterlijk een nietszeggend gegeven, zolang niet duidelijk wordt wát er gezegd wordt.

Nu maakt Lukas dat ook expliciet, want de lange preek van Petrus (2: 14-36) heeft precies die functie: 'Petrus nu stond op, samen met de elf, verhief zijn stem en vertolkte hun...' (Hand. 2:14). Ook hier horen we weer dat vreemde werkwoord 'vertolken'¹⁰. Het legt de link tussen het eerste gedeelte van Handelingen 2 en het daaropvolgende gedeelte, de preek van Petrus. Het is mijns inziens dan ook niet zo, dat Petrus en de zijnen eerst de straat op gaan en van alles en nog wat roepen ('iets' over de grote daden Gods, zie vers 11) en dat Petrus daarna, als iedereen weer een beetje tot bedaren is gekomen, opstaat om daar nog iets concreets aan toe te voegen. Nee, dat wat Petrus (overigens nadrukkelijk 'samen met de elf') hier vertolkt, dat is nu juist datgene wat 'de Geest hun te vertolken gaf' (vers 4). Het gaat ook in de eerste perikoop om een heel bepaald spreken¹¹. En wat er precies gezegd wordt, dat wordt nu in het vervolg verteld.

Je zou je kunnen voorstellen, dat Petrus, vervuld van de heilige Geest, zelf uitgebreid aan het woord komt. Maar nee, hij beschrijft het gebeuren op die vijftigste dag niet allereerst met zijn eigen, maar met geleende, gelezen woorden:

Dit is wat gezegd is door de profeet Joël:
'Het zal zijn in de laatste dagen, zegt God:
ik zal van mijn Geest uitstorten op alle vlees...'
(Hand. 2:17)

'Dit is' (*touto estin*) zegt hij als antwoord op de vraag van omstanders in vers 12: 'Wat wil dit zijn?' (*ti telei touto einai*). Hij zegt het heel stellig, bijna vergelijkbaar met Luthers nadruk op het *hoc est* in de avondmaalsstrijd¹². Petrus zegt niet 'dit lijkt op', of 'je zou het zo kunnen zeggen, maar het zou ook

anders kunnen'. Het is opmerkelijk dat juist op deze plek één van de langste oudtestamentische citaten in het hele Nieuwe Testament staat. De heilige Geest maakt dat mensen gaan spreken, maar hoe? Zij vertolken de schriften.

Ook dat komen we in het Lukasevangelie al tegen. Zacharias, die door de heilige Geest gaat profeteren (!), is een door en door 'oudtestamentische figuur'. En zowel zijn benedictus als het magnificat van Maria zijn bij uitstek oudtestamentische liederen¹³. Je zou kunnen zeggen: als de heilige Geest gaat waaien, dan worden de schriften actueel. In dit verband is met name het gedeelte over Jezus' optreden in de synagoge te Nazaret frappant (Lk. 4: 14-30). Daar is het Jezus die de schriftlezing doet. Hij leest voor uit Jesaja 61, het gedeelte dat veelzeggend begint met: 'De Geest des Heren is op mij'. Jezus kan het natuurlijk met een veel kortere preek af dan Petrus, hij zegt enkel: 'Heden is deze schrift vervuld in uw oren'¹⁴. Zo had Petrus ook kunnen beginnen!

VUURDOOP

Het lange Joëlcitaat¹⁵ is evenwel niet direct toegankelijk te noemen. Het begin spreekt aan: 'jullie jongeren zullen gezichten zien en jullie ouderen zullen dromen dromen' (2:17). Maar al gauw verandert de toon en wordt duidelijk dat we met een gerichtstekst te maken hebben:

Ik zal wonderen geven in de hemel boven
en tekenen op de aarde beneden –
bloed en vuur en walmende rook.
De zon zal veranderd worden in duisternis
en de maan in bloed
voordat de grote en openbare dag van de Heer komt.
En het zal zijn: al wie de naam van de Heer aanroept,
zal worden gered.
(Hand. 2: 19-21)

Eerder hoorden we dat de heilige Geest gestalte kreeg in 'tongen als van vuur' (vers 3). Door Joël wordt nu duidelijk in welke richting we de interpretatie van het vuur moeten zoeken. Ook hier vandaan loopt een lange lijn naar het begin van het Lukasevangelie. In Handelingen 1:5 kondigt Jezus de pinksterdag aan: 'Want Johannes doopte met water, maar jullie zullen worden gedoopt in de heilige Geest, niet vele dagen na deze'. Het is een verwijzing naar wat Johannes de Doper al had gezegd:

Ik doop u met water,
Maar hij komt die sterker is dan ik,
(...) die zal u dopen in de heilige Geest en in vuur.
De wan is in zijn hand om zijn dorsvloer te zuiveren
en het graan in zijn schuur bijeen te brengen
en het kaf zal hij verbranden met onuitblusbaar vuur.
(Lk. 3: 16-17)

Het is op het eerste gezicht misschien verleidelijk om de woorden van Johannes af te doen als de verkondiging van een boeteprediker, die nog niet wist hoe Jezus 'echt' zou zijn. Maar dat blijkt nu onmogelijk te zijn. De vuurdoop vindt met pinksteren daadwerkelijk plaats. En dat vuur is inderdaad het vuur van het gericht¹⁶. De oudtestamentische achtergrond van het pinksterverhaal, onmiskenbaar bovenal Exodus 19 en 20, wijst ook in die richting: 'de berg Sinai stond geheel en al in rook, want in vuur daalde JHWH daar neer' (Ex. 19:18). Ook hier is het vuur (vergezeld van donderslagen, bliksemflitsen en een rokende berg...) een gestalte van het oordeel¹⁷. Dat wil zeggen,

het spreken van JHWH maakt scheiding, zijn woord heiligt. Zoals JHWH door Mozes aan het volk Israël laat weten: 'gij zult voor mij een koninkrijk van priesters zijn, een heilig volk' (Ex. 19:6).

Ik denk dat de conclusie terecht is, dat de Geest, die natuurlijk gemeenschap sticht, tegelijk – dat is daarmee dus niet in tegenspraak – een heel kritische Geest is, een Geest van *krisis*, van onderscheiden en scheiden, en in die zin *heilige* Geest¹⁸. De Geest is een richtende, bevrijdende Geest, die brandt als een vuur, die het verschil maakt tussen duisternis en licht, tussen dood en leven, tussen verloren en gered, om het weer met Joël te zeggen.

Het boek Handelingen vertelt veel verhalen die dit kritische aspect van de heilige Geest naar voren brengen, waarin op de één of andere manier van oordeel sprake is. Te denken valt bijvoorbeeld aan Handelingen 5: 1-11 over Ananias en Saffira die de heilige Geest 'bedriegen', of de perikoop 8: 9-24 over 'Simon de tovenaer' die de heilige Geest graag wil kopen. Het zijn verhalen waarin, op de voorgrond of op de achtergrond, de vraag gesteld wordt: wélke geest waait er? En het algemene antwoord 'de Geest van God' is dan niet voldoende, de vragen blijven: welke Geest van welke God? En wat doet die Geest eigenlijk? Een sterk voorbeeld daarvan is het opmerkelijke verhaal in 16: 16-18 over een slavin met een waarzeggende geest (*pneuma puthôna*, letterlijk een 'slangengeest'). Zij roept (dagenlang) over Paulus en zijn reisgenoten: 'Deze mensen zijn knechten van de hoogste God, die u een weg van redding verkondigen!' (16:17). Dat klinkt mooi, maar Paulus drijft de geest uit, met de woorden: 'Ik draag je op in de naam van Jezus Christus van haar uit te gaan' (16:18). Paulus ziet namelijk dat de slavin het eigendom is van heren die veel geld verdienen met haar voorspellingen. Ze is de gevangene van een economisch systeem. En daarom is de geest die haar doet spreken juist geen wáárzeggende geest, maar veel meer een leugengeest, al spreekt hij nog zoveel 'waarheid'. De *heilige* Geest spreekt zoals Jezus Christus van een bepaalde waarheid: waarheid namelijk die bevrijdt.

DE GEEST VAN DE GEKRUISIGDE EN OPGESTANE

Als we nu teruggaan naar de toespraak van Petrus, valt op hoe hij vervolgens, zonder overgang, Jezus Christus ter sprake brengt. Hij legt het pinkstergebeuren met Joël uit, om vervolgens Joël met het kruis en de opstanding van Jezus Christus uit te leggen. In een enkele zin vertelt hij diens geschiedenis:

Mannen van Israël, hoort deze woorden;
Jezus de Nazoreeër, (...)
hèm, naar de vastgestelde wil en kennis van God uitgeleverd,
hebben jullie door de hand van tora-lozen vastgemaakt en gedood.
Maar God heeft hem opgewekt,
de weeën van de dood losgemaakt,
omdat het niet mogelijk was dat hij daardoor werd vastgehouden.
(Hand. 2: 22-24)

Over de heilige Geest blijkt niet in het algemeen gesproken te kunnen worden, die is niet 'los verkrijgbaar'. We zagen dat de heilige Geest helemaal in het kader van de Schriften ter sprake komt. Nu blijkt de Geest bovendien geheel in het kader van het spreken en handelen van Jezus Christus te staan. Het is zoals Johannes de Doper ook al over Jezus had gezegd: 'die (met nadruk: *autos*) zal u dopen in de heilige Geest en in vuur.'

En zo geldt ook voor het richtende karakter van de Geest dat daarover niet algemeen gesproken kan worden. Ook het gericht van pinksteren komt in de toespraak van Petrus in een bepaald kader te staan, namelijk in het kader van goede vrijdag en pasen. De 'dag van de Heer' van Joël (2:20) is geen dag in een verre toekomst, maar die gaat hier in feite samenvallen met de dag van pasen. Het gericht door de heilige Geest wordt geconcretiseerd door kruis en opstanding¹⁹.

Hierna geeft Petrus ook de richting van dit gebeuren aan. Ook het doel en de zin van het gericht door de heilige Geest brengt hij onder woorden. Opvallend genoeg zijn het opnieuw niet zijn eigen

woorden, maar de woorden van tenach, waar hij het mee doet. Het gedeelte uit Psalm 16²⁰ (Hand. 2: 25-28) geeft aan waar het allemaal om begonnen is. Het eindigt met:

Gij hebt mij wegen ten leven doen kennen,
Gij zult mij vervullen met blijdschap bij uw aangezicht.
(Hand. 2:28)

Hier wordt duidelijk welke wending de heilige Geest teweegbrengt. De uitstorting van de Geest betekent gericht. Maar dat gericht is geheel en al bevrijding, één en al 'weg ten leven'²¹. En zo is het niets anders dan het gebeuren van pasen, dat hier actueel wordt en dat hier door Petrus vertolkt wordt. Zijn preek verleidt tot de uitspraak: pinksteren *is* pasen, uitgestort op 'alle vlees' (2:17).

---

¹ Verschenen in: R. Reeling Brouwer, A. van Ligten e.a. (red.), *Die gesproken heeft door de profeten*, KOK Kampen 2006.

² De vertaling is van het Amstelpreekteam waar ik aan deelneem.

³ Hetzelfde woord gebruikt de Septuagint in Gen. 2:7: JHWH blaast de mens *proèn zòès* in het gezicht. Vgl. Hand. 17:25.

⁴ Het is opvallend, maar ook kenmerkend voor het bijbelse spreken. Vgl. wat K.A. Deurloo in zijn artikel in deze bundel schrijft: 'Echte taal is concreet en lichamelijk. Bijbelse taal is daarom vol van hart, ziel en geest, maar ook van mond, oor en oog, en van hand en voet.'

⁵ 'Geluid' is als vertaling van *èchos* eigenlijk te zwak; in Lk. 21:25 staat het voor het gebulder van de zee!

⁶ Vgl. M. Barnard, *Wat het oog heeft gezien. Verbeelding als sleutel van het credo*, Zoetermeer 1997, 71: 'Maria gaat voorop in het horen en geloven. De middeleeuwse christelijke kunst heeft de *annunciatie* dikwijls afgebeeld als een ontmoeting tussen Maria en de engel terwijl een duif, symbool van de Heilige Geest, binnenvliegt in... het oor van Maria. Dat is ter zake. Als Maria ter sprake komt gaat het over haar trommelvlies en niet over haar maagdevlies.'

⁷ Dat gaat tot in het detail; zie bijvoorbeeld de formulering van de heilige Geest die 'over u komt', die zowel in Lk. 1:35 als in Hand. 1:8 gebruikt wordt.

⁸ Je zou met K.H. Miskotte van 'Pinkster-Kerstmis' kunnen spreken, zie *De vreemde vrijspraak*, Amsterdam 1938, 177vv.

⁹ Vgl. M. Welker, *Gottes Geist. Theologie des Heiligen Geistes*, Neukirchen-Vluyn 1993, 217v.

¹⁰ Het komt alleen twee keer in Hand. 2 voor en nog één keer in 26:25.

¹¹ Het is mij een raadsel hoe R. Pesch kan zeggen: 'die Glossolie war keine Verkündigung, sondern extatischer Lobpreis Gottes... Ihr freudiges Staunen über die Heilstaten Gottes bedarf der Worte nicht mehr' (*Die Apostelgeschichte (Apg 1-12) EKK V/1*, Düsseldorf/Zürich/Neukirchen-Vluyn 2005, 107). Zie daarentegen Welker, *a.w.* 217: 'alle verstehen, was gesagt wird; sie bekommen nicht nur irgend etwas mit, verbunden mit dem Eindruck, daß auch andere irgendwo irgendwie dasselbe mitbekämen. Nein, sie verstehen in der Sprache, in der sie aufgewachsen sind, worum es geht.' Datzelfde concludeert ook R. Zuurmond in 'Glossolie op Pinksteren? Notities bij Handelingen 2:4', in: *Amsterdamse cahiers voor exegese en bijbelse theologie* 10 (1989), 120-128.

¹² Tegenover Zwingli's 'symbolische' uitleg van de inzettingswoorden hield Luther vast aan de concreetheid ervan. Men vertelt dat Luther tijdens het twistgesprek in Marburg (1529) de woorden "Dit is mijn lichaam!" met krijt op de tafel schreef.

¹³ Zie A.G.L. van Nieuwpoort, *Tenach opnieuw. Over het Messiaanse tegoed van het evangelie naar Lukas*, Amsterdam 2006, 84-93.

¹⁴ Zie voor een treffende exegese Van Nieuwpoort, *a.w.*, 103-112, m.n. 104: 'De Heilige Geest is bij Lukas de Geest van de schriften. Want waar deze Geest waait, daar komen de schriftwoorden tot leven.'

¹⁵ Het gaat om Joël 3: 1-5a volgens de Septuagint, zij het met enkele afwijkingen.

¹⁶ Vgl. H.J. Iwand, *Predigt-Meditationen*, Göttingen 1966, 498.

¹⁷ Zie ook Dt. 4: 12, 24 en 36 en Jes. 5:24.

---

18 Vgl. K.H. Miskotte, *Bijbels ABC*, Baarn 1992, 121: 'Heilig is wat geheiligd wordt en heiligen is: iets of iemand *afzonderen*, apart-stellen, ter beschikking-houden, wijden, beslag leggen op, gebruiken'.

19 Zie ook wat W. Barnard over dit gedeelte schrijft: 'En ik lees nog eens naast wat hier staat (dat de zon in duisternis verandert) wat wordt verteld van die oordeelsdag die wij 'goede vrijdag' zijn gaan noemen, namelijk dat er duisternis was over de hele aarde. (...) Het was *déze* duisternis, deze verdonkeremaande Zon uit Joël.' (*Tot in Athene. Handelingen 1-17. Lees oefeningen bij het tweede boek van Lukas*, Zoetermeer 2005, 69)

20 Psalm 15: 8-11 in de Septuagint.

21 Heel mooi blijkt dat nog een keer aan het eind van het lange gedeelte over Petrus en Cornelius in Handelingen 10-11, waar het gaat om de vraag hoe het mogelijk is dat de heilige Geest ook over de *gojim* uitgestort wordt en feitelijk uitgestort is. (Zuurmond noemt deze perikoop het 'Pinksteren der Goyim', a.w., 123.) Nadat Petrus de doop van Cornelius voor de gemeente in Jeruzalem uitgebreid verdedigd heeft, staat er: 'Toen zij dit gehoord hadden, kwamen zij tot rust en verheerlijkten God en zeiden: Dan heeft God ook aan de volken de omkeer ten leven gegeven' (Hand. 11:18).